

Tunne tundeid nimepidi

Ene Vainik, Eesti Keele Instituudi vanemteadur

Miks on tundesõnavara tähtis?

- Eesmärk: õnnelik, endaga toimetulev inimene
- Emotsionaalne intelligentsus
- Sotsiaalsed suhted
- Eneseregulatsioon

1x1

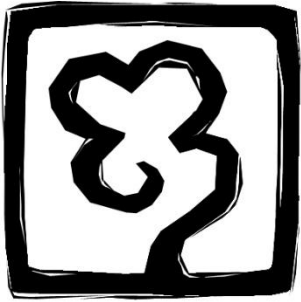

- Eneseväljendus
- Inspireerida
- Olla mänguline
- Panna mõtlema
- Anda teavet
- Sügavusmõõde
- Vaatlusharjumus
- Kriitiline mõtlemine
- Allikate juurde

19 sõna, 10 kirjelduskihti

Miks ja kuidas?

- Väärtustan tundeid ja eesti keelt
 - Stiil: mitteakadeemiline. Liigendatud, lähedus, omaterminid. Siiski: lahus teave ja enda oletused ning fantaasiad. Alati on võimalik jõuda allikani
 - Struktuur: lühike sissejuhatus + 19 sõna portreed + lisad (sagedus ja kirjelduskihtide lahtiseletus). Puudub eraldi kokkuvõte.
 - Kirjelduskihid ja nende tähised. Moodne ja vanaaegne ühteaegu
-

ARGITEADMISED

- Kõige isiklikum. Eesmärk: pisut intrigeerida
 - Erinevad killud siit ja sealt. Nn terve mõistus. Mõni mälestus, assotsiatsioon. Mingi taustateadmine. Vastakaid ütlemisi, mis kätkevad eri aspekte.
 - Ei peeta ehk keele osaks, kuid tänapäevane kognitiivne lingvistika peab vägagi. Keel ei ole lahus meie muudest võimetest ja teadmistest.
-

SÕNAD, SÕNAD, SÕNAD

- Sama tüvi erinevates sõnaliikides, nt *Rõõm*, *rõõmus*, *rõõmsalt*, *rõõmustama*
 - Oluline, sest saab väljendada erisugust suhet toimuvaga: *ma loodan*, *olen lootusrikas*, *mul on lootust*, *mulle anti lootust* → erineval määral vastutust ja kontrolli olukorra üle.
 - Mõne tunde puhul „süsteemis“ lüngad, huvitav on mõelda, miks.
-

TÄHENDUSED

- EKSS
 - Huvitab, kuidas tundetähendus seotud muude tähendustega
 - Arutlus selle üle, milline on tähenduste arenemise loogika
-

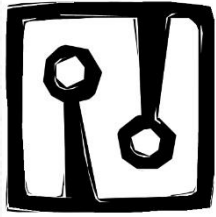

TÄHENDUSED

Ristlõige

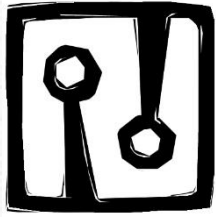
- Mitmetähenduslikkus (*õnn, hirm, viha* jpt)
- Tüüpiline kõrvaltähendus: põhjus (*mure, häbi, õnn* jpt)
- Põhjus: inimene (*uhkus, armastus, hirm*)
- Tundeomadussõnad kirjeldavad inimest (*kade, armas, kurb, vihane*)
 - aga ka põhjust (*kurb, õnnelik, tänulik*)

→ ülekanne ümbrusele, põhjuse ja tagajärje kooskäsitamine

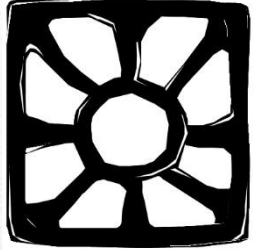
Naabrussuhted

- Sõnade „sotsiaalvõrgustik“ – naabrite ja sõprade järgi saab midagi järeldada kollektiivsete mõttemustrite kohta
 - Eesti keele ühendkorpus (5 milj sõna)
 - <https://www.sketchengine.co.uk/>
 - <http://www.keelevaab.ee/>
-

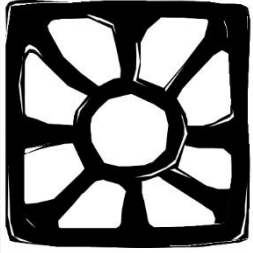
Naabrussuhted

- Peamine omadus: intensiivsus (maht, mõõt, raskus, kestus, temperatuur, maadluspartner)
 - Ehtsus
 - Puudub hea-halb
 - Kollektiivsus
 - Põhjendatus
 - Tsüklilisus (faasid: algus, kasv, pingehari, langus, kadu)
Erandid: tänu, meeldimine, mõnu, häbi, igatsus
 - Tunnete avaldamine (rääkimine, jagamine)
- **Sotsiaalne mõõde. Oleme kollektivistlikumad, kui vöinuks arvata**
-

PILTLIK KEEL

- Mõistemetafoorid: abstraktsed nähtused tuttavate kaudu
 - Lakoff ja Johnson „Metafoorid, mille järgi me elame“, TLÜ Kirjastus 2011
 - Kehapõhisus, kogemus üldisemalt, aga ka kehaosad
-

PILTLIK KEEL

Ristlõiked

- Võimuvõitlus v vägikaikavedu tunnetega
Maadlusmati sõnavara (haaramine, pitsitamine)
Üleolek: naeruvääristamine
allajäämine:
ISAND
JUMALUS
TORM, JUGA, LAAM, TULVAVESI
Toimetulek: TULI, LOOM, KOOREM, TAIM jne
 - Kasulikud: RAVIM, ABIMEES, KAASLANE
→ kes ei ole minu poolt on minu vastu
-

PÄRITOLU

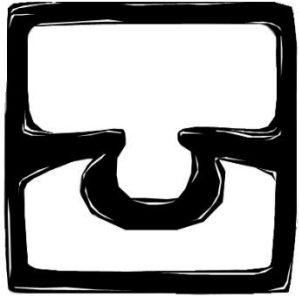
- Minevik mõjutab tänapäeva
 - Ajaloolise sideme loomine õige kaugete keeleliste esivanematega. Midagi nende elutunnetusest ja tähelepanekutest elab edasi meis, kui me ikka samu sõnu kasutame
 - Soome-ugrilik meis, aga ka väga vanad kontaktid indo-euroopa keelte kõnelejatega
 - Etümoloogiasõnaraamat:
<http://www.eki.ee/dict/ety/>
-

PÄRITOLU

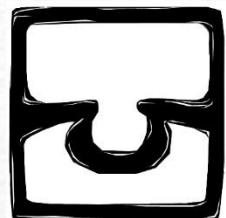
Ristlõiked

- Kindlamalt omatüvelised: *lootma, kartma, uhke*
 - Kindlamad laentüved: *arm(as), õnn, kadedus, häbi*
 - Lahtine: *tänu, rõõm, häbi, kirg*
 - Enamasti alguses mingi konkreetsem tähendus: *mõnu* ← *minema*, *lõbu* ← *lebama*, *kartma* ← *kargama*, *kirg* ← *tulesäde*, *hirm* ← *karistus*, *tänu* ← *pihk, käsi*
-

AJASTU OLUD

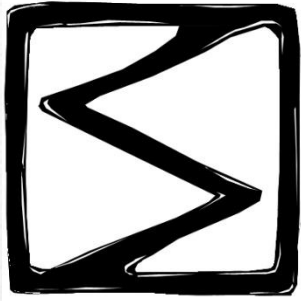
- Kuna päris paljud tundesõnadest on õige vanad, siis on põnev mõelda muinas- ja koguni kiviaegse inimese psühholoogia üle.
 - Evolutsiooniline psühholoogia: meie aju pärinevad kiviajast, pole ime, et tänapäeva muutunud oludes on toimetuleku ja kohanemiskõrge. Kui mõista mineviku olusid, on võimalik paremini aru saada ka sellest, mis õieti tänapäevaga kokku ei sobi ja mis (üllataval kombel) siiski sobib
 - Taust eesti arheoloogide uurimustest
-

AJASTU OLUD

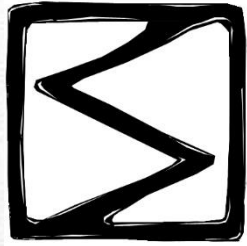
Ristlõiked

- Tundesõnad kannavad edasi ettekujutust kihistunud klassiühiskonnast (isandad ja orjad)
 - Vihjed antiiksetele jumalustele (õnn, kadedus, armastus)
 - Mõned tüved kiviaegsed, mõned pronksiaegsed
 - „Kuldaeg“ Suurem osa sõnadest on pärit meie aja arvamise alguse aegadest (kas mõned saj enne või pärast Kr sündi). Eestis lms algkeele kõnelejad kontaktis/vaheliti germaani algkeeli kõnelenud inimestega. Raua-aja algus, suured muutused ühiskonnas, mentaliteedis. Regilaulude algus. Euroopas vastab hellenismi periood – pessimism, humanism, keskendumine hingele ja hinge päästmisele.
- „..kui Vanemuine kandlega...“
- Meie keel on ellujääjate keel
-

MURDEKEEL

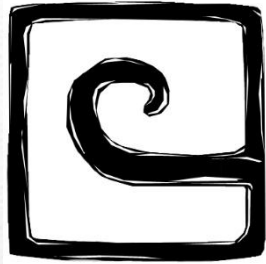
- Variatiivsus. Näha keelt protsessina, võnkumisena.
 - EKI sõnaraamatud
 - Saareste
 - Wiedemanni sõnastik
-

MURDEKEEL

Ristlõiked

- Räägib minevikust
 - Kirjakeel moodustab vaid murdosa murretes leidunud võimalustest. Osa võis jääda kahe silma vahele.
 - Tunded tekitavad tundeid – heal lapsel mitu nime. Kas maagiline mõtlemine?
 - Üllatused, nt *rõõm* ← *kisa, viha, õueõnn, kirg, igatsejad* koduloomad. Putukad: *murelane, kurblik, kirges*
-

REGILAUDUD

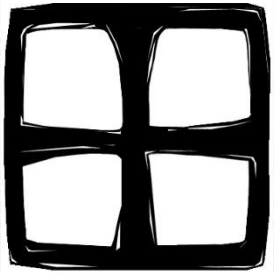
- Huvitav, aga vähekasutatud allikas
 - Lüroepilised, seetõttu palju tundeid ja tundlemist
 - Endisaegsed olud ja hoiakud, see on meie kultuuriline minevik, mille pärandit me endaga kaasas kanname
 - Sugestiivsed
 - <http://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas/>
-

REGILAULUD

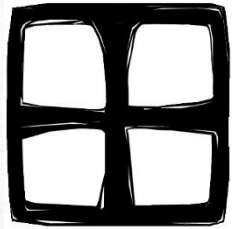
Ristlõiked

- Esivanemate psühholoogiline maailmatunnetus
 - Mõni sõna, mida sel kujul ei esine (*meeldima, armastus, lõbu*) vähe: *lootma* ja *kirg*. Seevastu: *ilu* 'lõbu', *hale* 'kurbus', *hell* 'armas'
 - Pulmalaulud ja teemade „läbitöötamine“ – puudu: *rõõm, armastus, õnn* ja *kirg*.
 - Ülisugestiivne: *kurbus, lein, mure, igatsus*
 - Tunnete ülekanne keskkonnale: loodus, tuba, mööbel, toit
 - Tundeid hinnatakse nii pos kui negatiivsest küljest: *kartma, mure, hirm, häbi, uhkus*. Kollektivistlikud väärtused, sobitumine ühiskonda
 - Sõnadel tundetähenduse kõrval teine (esimene), mis on konkreetsem ja seotud üldise hakkamasaamisega: *mure, õnn, mõnu, hirm*
 - Enda ja looduse vaheline piir hägus
 - Ühesuunaline liikumine konkreetsemalt tähenduselt tundetähenduseks
-

VANA KIRJAKEEL

- Kirjutatud eesti keel alates 16. sajandist, ulatuslikumalt alates 17.-18. saj.
 - Usutekstid ja seega hingeelu küsimused. Tundemõisted ja sõnad on selles sfääris tähtsad
 - Oluline osa meie kultuurilisest minevikust, mis kujundanud meie maailmast arusaamise viise
-

VANA KIRJAKEEL

Ristlõiked

- Paljud sõnad tunnete jaoks on ristiusueelsest ajast, mõistete kohandamine uue sisuga
 - Tõlgete keel: tõlgitud mitte ainult keelt ja sõnumit, vaid ka ideoloogiat ja rahvauskumusi
 - Mõned väga sagedased: *õnn, lootus, armastus, hirm, kartma, süü, häbi*. Teised olematud: *mõnu, lõbu, kirg*
 - Tunnete jagamine taevasteks, maisteks ja omavahelist suhtlust iseloomustavateks. Taastoodab ühiskonna hierarhilist mudelit: isandad ja orjad
 - Küllalt palju tänaseid piltlikke tundekirjeldusi on pärit piiblitekstidest
- võimendatud ja ülevõimendatud mõisted

19. SAJANDI KIRJAVARA

- Kristiaan Iaak Peterson, põnev, kuid avastati hiljem, eesti keele kujunemist otseselt ei mõjutanud
 - Rahvuslik ärkamine ja psühholoogiline ärkamine. Iseteadvuse tõus igal rindel. Individualistlikud väärtused.
 - Raamiks sentimentalism (kirjanduses, kuid algus juba 18. sajandi filosoofias, kus vastukaaluks 17. sajandi ratsionalismile pöörduti esmalt aistingute ja siis ka tunnete poole)
 - Haledus ja vagajutud (rahvaraamatute tõlked), kalendrisabad. Praktilised käsiraamatud
-

19. SAJANDI KIRJAVARA

Ristlõiked

- Korras hingeelu vajalik mitte teise ilma kolimiseks, vaid siinpool toimetulekuks. Enne oli see hingekarjaste pärusmaa.
 - Tundesõnu ohtrasti. Puudu: *kirg, mõnu, lõbu*. Taevased tunded kolisid inimsuhete sfääri: *tänuikkus, armastus, austus, isiklik õnn*
 - Kogemuslikkuse ja läbielamise rõhutamine: kehalised aistingud, eriti südames ja südamega toimuv. Maitseaistingud. Tunnete väljenduskäitumise kirjeldamine.
 - Tunded kirjeldatakse väga tugevatena, piltlikkusega kokku ei hoita.
 - Õpetatakse eneseregulatsiooni algtõdesid: tundeid märkama ja aktsepteerima, pöörama tähelepanu pigem heale
 - Tunnetest hakkas saama argielu osa: tundesõnad laiendasid tähendusi aladele kus seotud argiste kohustuste, valikute ja eelistustega.
-

PORTREE PEAJOONED

- Iga tunde kohta linnulennult kõige peamised tulemused
 - Püüdsin näidata, kuidas tänapäevased kasutusmustrid ja suhtumised on seotud sõna minevikuga
 - Võimalusel arutelus võrdlus teiste keelte vastavate tundesõnadega: millest mõisteliselt on tuletatud?
-